

نگاهی به فهرست گنجینه اهدایی خاندان سلطانعلی سلطانی (شیخ الاسلامی بهبهانی) به مرکز دائرةالمعارف اسلامی اثر استاد احمد منزوی

○ حمیده نوروزیان

کارشناس زبان و ادبیات فارسی

چاپ رسیده است که در همین فهرست آمده است. جلد اول مجموعه مقالات ایشان اخیراً توسط انتشارات مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی منتشر شده است.

با نگاهی گذرا به تعداد موضوعات و محتویات نسخه‌ها به آسانی می‌توان به علاقه و توجه ایشان پی برد. در مجموعه وی کتاب‌هایی با موضوعات ستاره‌شناسی و کیمیا در میان رشته‌های دیگر جایگاه نخست را به خود اختصاص داده است.

این فهرست بر اساس الفبایی نام کتاب‌ها و رساله‌ها تنظیم شده است و همچون فهرس رایج دیگر اطلاعات در دو بخش کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی اثر، هر کدام در زیر نام کتاب‌ها یا رساله‌ها ذکر گردیده است.

طرح فهرست:

برای آشنایی بیشتر در زیر به بررسی ویژگی‌های هر دو بخش می‌پردازیم:

۱) نام کتاب به صورت موج‌دار و سیاه در سمت راست قرار دارد، در صورتی که کتاب به نام یا نام‌های دیگر نیز مشهور بوده است، مشهورترین آنها اصل قرار داده شده و نام‌های دیگر با جدا کردن نقطه ویرگول در جلوی نام اصلی درج گردیده‌اند. مانند: اشجار و اثمار؛ ثمره و شجره؛ اثمار و اشجار (ص ۱۹).

به کار بردن از نقطه ویرگول در جدا کردن نام‌های متعدد یک کتاب این ابهام را برای استفاده‌کننده از فهرست ایجاد می‌کند که با چند کتاب مختلف سروکار دارد. از این رو شاید بهتر باشد تا به جای نقطه ویرگول برای نشان دادن دو کلمه مشابه از علامت (=) استفاده می‌گردید.

مطالب معرفی نسخه در زیر نام مشهور آمده است و نام‌های دیگر کتاب به نام اصلی ارجاع داده شده‌اند. در مواردی که نام کتاب

○ احمد منزوی، فهرست نسخه‌های خطی مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی (جلد یکم): گنجینه اهدایی خاندان سلطانعلی سلطانی (شیخ‌الاسلامی بهبهانی) / نگاشته احمد منزوی. - تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۷، ۴۷۲، هیجده، [۲] ص.

این فهرست که ویژه گنجینه اهدایی خاندان سلطانعلی سلطانی است در قطع رحلی و به صورت دو ستونی به قلم استاد احمد منزوی به نگارش درآمده است. کتابخانه مزبور نخستین مجموعه‌ای است که به مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی در ۴/ خرداد/ ۱۳۶۸ اهدا گردید. این کتابخانه شامل ۲۴۴۵ مجموعه کتاب چاپی و ۵۲۸ مجموعه خطی است که ۱۲۵۰ عنوان کتاب و رساله کوچک و بزرگ را در بردارد که می‌بایست تعداد بسیاری روزنامه و مجله را نیز بدان افزود.

مرحوم میرزا سلطان علی شیخ‌الاسلامی بهبهانی در سال ۱۲۷۸ ش در بهبهان به دنیا آمد. تحصیلات ابتدایی را در بهبهان و سپس در شیراز نزد پدر و به طور کامل در تهران به انجام رسانید، و بیشترین آموخته‌هایش را از طریق مطالعات شخصی به دست آورد. وی چندین دوره نماینده مجلس بود. او انسانی کتاب‌دوست و کتابداری ماهر بود که علاوه بر جمع‌آوری نسخه‌های خطی بالرش، به مطالعه و تحقیق درباره مطالب مندرج در نسخه‌ها نیز می‌پرداخت که یادداشت‌های حاشیه نسخه‌ها خود گواه این مدعا است. اهدا کتابخانه وی بنا بر وصیت رسمی ایشان انجام گرفت اما این تنها اقدام عام‌المنفعه ایشان نبود. اهتمام به تامین کادر آموزشی مدارس بهبهان و فراهم نمودن کتاب برای کتابخانه آن شهر و همچنین از میان برداشتن مشکلات دانش‌آموزان خوزستانی مقیم مرکز و دیگر تلاش‌های فرهنگی او در صحنه مجلس برای زنده نگه‌داشتن فرهنگ و زبان و خط فارسی از جمله اقدامات اوست. مقالات زیادی از وی در مجلات مختلف به

مشخص نبوده است، نام کتاب درون قلاب [] آورده شده است. مانند: [لطایف سبع] (ص ۲۱۴).

در صورتی که از یک کتاب چند نسخه وجود داشته باشد مشخصات کتاب‌شناسی اثر در زیر نسخه اول آورده می‌شود و در مورد نسخه‌های بعدی تنها به درج ویژگی‌های نسخه‌شناسی اکتفا گردیده است.

۲) جلوی نام کتاب در منتهی‌الیه سمت چپ، زبان همراه با موضوع کتاب درج گردیده است. استاد منزوی در این فهرست نیز از اصطلاحات و تقسیم‌بندی موضوعی معمول خود استفاده می‌کند. مانند: ستاره‌شناسی و اختربینی، چند دانشی‌ها، دانش‌های بلاغی (معانی و بیان و عروض و قافیه و بدیع) و ...

۳) در خط دوم در منتهی‌الیه سمت چپ آوانگاری نام کتاب آورده شده است. در مورد نسخه‌هایی که دارای دو یا سه نام می‌باشند تمامی نام‌ها به ترتیب اولویت نگارش فارسی آن آوانگاری گردیده‌اند. توضیحات لازم و طرز نگارش آوانگاری همراه با اختصارات در دو صفحه ابتدای فهرست ذکر گردیده است.

آوانگاری نام کتاب‌ها از جمله مزیت‌های این فهرست می‌باشد که در فهرست‌های مشابه معمول نیست و برای اولین بار به کار رفته است و به طور حتم استفاده بهینه مراجعه‌کننده فهرست به‌ویژه پژوهشگران بیگانه و کم آشنا با زبان فارسی و یاری دادن آنان برای تلفظ صحیح نام کتاب مدنظر استاد بوده است.

۴) نام مؤلف و سپس اطلاعات مربوط به وی از قبیل سال تولد و وفات به صورت هجری قمری همراه با معادل‌های میلادی آن، یا قرنی که در آن می‌زیسته در داخل پیرانتز نوشته شده است. در بعضی از مواقع که متن یا ترجمه و تصحیح از شخص دیگری است به نام

آنان نیز اشاره رفته است. در موارد تردید نام مؤلف، از کلمه «منسوب به» و هنگامی که نام از روی نسخه یا منابع و شواهد شناخته نشده است، از کلمه «ناشناس» یا «ناشناخته» استفاده شده است.

اما آنچه در مورد ذکر نام مؤلفان باید گفت تفاوت در شیوه بیان نام مؤلف می‌باشد که گاه کوتاه و یا بلند همراه با القاب و گاه به صورت مختصر ذکر گردیده است. به عنوان مثال مولوی و فیض کاشانی در صفحات زیر: جلال‌الدین محمد مولوی (ص ۵۴) و جلال‌الدین محمد بن بهاء‌الدین بلخی، معروف به مولوی رومی (ص ۲۰۴)، فیض کاشانی (ص ۱)، ملامحسن فیض کاشانی (ص ۲۰۴). در برخی موارد نیز در ذکر برخی تاریخ‌ها تفاوت‌هایی مشهود است مانند مولوی ۱۲۷۲ م (ص ۵۴)، ۱۲۷۳ م (ص ۲۰۴).

۵) نام سفارش‌دهنده‌ای که نسخه به درخواست یا به نام یا برای او نوشته شده است نیز بر ارزش و اعتبار نسخه می‌افزاید.

۶) بخش ارجاعات منابع که مهم‌ترین ویژگی این فهرست می‌باشد شامل هشتاد و سه منبع فارسی، عربی و اردو و دوازده منبع لاتین است. همان‌طور که مؤلف نیز در مقدمه خویش متذکر شده‌اند بعد از توجه و بررسی به ویژگی‌های کتاب‌شناسانه اثر یا نسخه، مقایسه اطلاعات به‌دست آمده با منابع کتاب‌شناسی، تذکره‌ها و فهرست‌ها در مرحله دوم موردنظر می‌باشد و از این طریق می‌توان با تطبیق نمودن نسخه‌های شناخته شده دریافت که نسخه‌ای منحصر به‌فرد، کمیاب یا پر نسخه می‌باشد. بدین منظور منابع در ابتدای کتاب آورده شده‌اند و برای ارجاع تنها کلمه‌ای از آن به عنوان نشانه همراه با شماره نسخه یا رساله آن نوشته گردیده است.

در بخش منابع دیگر استاد به فهرس مختلفی که از آن نسخه یافت می‌شود اشاره می‌کنند از جمله فهرست نسخه‌های خطی احمد

منزوی، فهرست مشترک پاکستان، فهرست کتب چاپی مشار،... که در کنار هر یک با ذکر عنوان «نشانی» به تعداد نسخ خطی موجود در هر فهرست پرداخته است. که از این حیث در مقایسه با دیگر فهرس مشابه خود یک امتیاز و ابتکاری جدید است. مانند بوستان (ص ۳۶) که در منبع فهرست مشترک نشانی ۳۲۴ نسخه دیگر در پاکستان، در فهرست منزوی به ۸ ترجمه اردو و پنجابی و در فهرست مشار به حدود ۵۷ کتاب چاپی اشاره شده است.

نسخه‌های ناقص با آوردن جملاتی همچون «چند سطر افتاده است»، «نانویس مانده»، «نسخه ناتمام است» مشخص شده‌اند. در بیشتر اوقات آغاز و انجام بلافاصله بعد از ذکر منابع و برخی اوقات بعد از ذکر نام کاتب و سده کتابت می‌آیند؛ و از آنجا که یک کتاب دارای چند نسخه بوده است اطلاعات کتاب‌شناسی به همراه آغاز و انجام نیز درون همان قسمت نسخه‌شناسی ذکر گردیده است (ص ۱۰۹، ۸۶).
 ۷) در بخش نسخه‌شناسی ابتدا شماره نسخه، مجموعه یا میکروفیلم و سپس نوع خط و درجه‌بندی آنها (نسخ پخته، ناپخته، مغربی، غرب اسلامی، ...) نام کاتب، سال کتابت، محل کتابت، تعداد اوراق و تعداد سطور، رنگ و نوع کاغذ و جلد و مرمت آنها و اشاره به تزییناتی همچون جدول و کمندبندی سرلوح و نیز ذکر یادداشت‌های تملک، اهدا و وقف که گاه همراه با ذکر سجع مهر آنها می‌باشد اشاره رفته است. و در انتها در قسمت چپ شماره ثبت مالی نسخه آمده است.

فهرست دارای بخش جداگانه‌ای تحت عنوان «مجموعه‌ها» است. در این فهرست علاوه بر اینکه هر رساله در ترتیب الفبایی خود در متن فهرست آورده شده بار دیگر در بخش «مجموعه‌ها» نیز به صورت مختصر معرفی گردیده‌اند که دارای ۱۷۳ مجموعه است اما در این بخش گاه اشتباهاتی در درج برخی از مجموعه‌ها به چشم می‌خورد که در متن فهرست از آنها نام برده شده است. مانند (مجموعه ۲۶۳، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۲) که در صفحه ۶۰ فهرست تحت عنوان کتاب «تقویم؛ استخراج اوساط کواکب» آمده است اما در هنگام مراجعه به قسمت مجموعه‌ها، ذکر از آنها نیامده است.

در پایان شش نمایه قرار دارد که عبارتند از:

الف - فهرست نام نگارندگان (مؤلفان)؛ ب - فهرست نام نویسندگان نسخه‌ها (کاتبان)؛ ج - فهرست کتاب‌ها بر حسب موضوع؛ د - فهرست مهرها؛ ه - فهرست نام کسان؛ و - فهرست نام جای‌ها.
 در مورد نحوه نگارش نام مؤلف در نمایه همچون متن فهرست نیز رویه یکسانی اتخاذ نگردیده است؛ گاه برخی نام‌ها به صورت

مختصر و برخی به طور کامل، گاه به نام مشهور آنان و گاه با نام کوچک تنظیم شده است. همچنین در ارجاعات نیز شیوه مناسب و کاملی وجود ندارد.

بعضی از اسامی مؤلفان با القابی همچون (ملا، میرزا، شیخ، حاجی، خواجه و...) همراه می‌باشد که عموماً این القاب جزء اسم نبوده و با حذف آنها، جستجوی نام مورد نظر سریع و آسان‌تر صورت می‌گرفت. در جلوی نام کتاب بعضی از مؤلفان علامت سوالی آمده است که نشان‌دهنده شک در نسبت دادن کتاب به آن مؤلف می‌باشد.

شماره صفحه کتاب‌ها در نمایه نیز در مورد یک کتاب تکرار شده است که نشان‌دهنده تکرار کتاب در آن صفحه می‌باشد که این تکرار غیر ضروری است.

فهرست موضوعات کتاب شامل بیست و هفت موضوع می‌باشد که عبارتند از:

۱. دانش‌های قرآنی (۲۰ نسخه)؛ ۲. ریاضی (۳۸ نسخه)؛
۳. ستاره‌شناسی و اختربینی (۱۹۴ نسخه)؛ ۴. علوم غریبه (۵۷ نسخه)؛ ۵. طبیعی (۱۶ نسخه)؛ ۶. پزشکی (۶۰ نسخه)؛
۷. کیمیا (۱۱۶ نسخه)؛ ۸. چند دانشی (۲۵ نسخه)؛ ۹. منطق (۲۱ نسخه)؛ ۱۰. فلسفه و حکمت (۳۹ نسخه)؛ ۱۱. کلام و عقاید (۹۱ نسخه)؛ ۱۲. فلسفه عملی (۴۰ نسخه)؛ ۱۳. عرفان (۱۵۲ نسخه)؛
۱۴. فقه و اصول فقه (۴۷ نسخه)؛ ۱۵. ملل و نحل (۲ نسخه)؛
۱۶. واژه‌نامه (۴۵ نسخه)؛ ۱۷. دستور زبان (۳۵ نسخه)؛ ۱۸. دبیری و نامه‌نگاری (۲۳ نسخه)؛ ۱۹. منظومه‌ها (۱۲۹ نسخه)؛ ۲۰. نثر ادبی (۸ نسخه)؛ ۲۱. دانش‌های بلاغی (۱۴ نسخه)؛ ۲۲. هنر (۴ نسخه)؛
۲۳. داستان (۱۷ نسخه)؛ ۲۴. تاریخ (۲۵ نسخه)؛ ۲۵. زندگی‌نامه (۲۴ نسخه)؛ ۲۶. سفرنامه (۴ نسخه)؛ ۲۷. جغرافیا (۴ نسخه).

د. فهرست مهرها:

این قسمت از نمایه به سجع و شکل مهرها اختصاص دارد. سجع مهرها در داخل گیومه و در جلوی آن شکل مهر داخل پرانتز و با فاصله‌ای شماره صفحه‌هایی که در فهرست قرار دارند نوشته شده است و بر اساس الفبایی سجع مهرها تنظیم شده‌اند.

عنوان کتاب‌های چاپی اهدایی خاندان سلطانی سلطانی به مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی به صورت الفبایی و فهرست‌وار بعد از این قسمت آورده شده است که شامل ۲۴۴۵ کتاب چاپی و ۵۷ عنوان مجله و روزنامه‌های اهدایی می‌باشد. در انتها تصویر تعدادی از نسخه‌ها آورده شده است.